

З ІСТОРІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

Вітчизняна конституційна думка: від Нових часів до утвердження радянської влади

М. Гультай

доктор юридичних наук,
суддя Конституційного Суду України

У статті автор продовжує дослідження питань, пов'язаних із виникненням та утвердженням у вітчизняному соціумі суспільно-політичного та правового явища конституціоналізму. Публікація присвячена аналізу теоретичних напрацювань у цій галузі видатних українських науковців, політичних, державних та громадських діячів від Нових часів до утвердження на теренах України радянського тоталітарного режиму.

Ключові слова: автономія, демократія, конституціоналізм, лібералізм, націоналізм, неокантівська орієнтація, природні права людини, радикалізм, федерація.

(Початок у № 1/2016 «Вісника Конституційного Суду України»)

Отто Оттович Ейхельман (1854–1943) був прихильником концепції, за якою теорія правової держави ґрунтується на перетині ідей єдинодержавності, суспільно-самодержавної та незалежної держави. Розвиток суспільно-політичних ідей призвів до того, що держава функціонує на законних підставах, відбувається децентралізація влади, утворення федеративних держав. О. Ейхельман доходить висновку, що «сучасна культурна держава — є постійний, тривалий, спільно-житловий устрій вільних людей-громадян на певній, постійній території, упорядкованій під головуванням найвищої одноцільної влади з активною участю громадян у відповідних формах з правом урядування у державі з метою найкращого по змозі задоволення духовних та економічних потреб всіх шарів населення країни і захисту внутрішньої і зовнішньої безпечності держави, але без жодної мети обмежувати у більш ніж потрібній мірі індивідуальну вільність громадян та їх вільних суспільних угруповань у їх господарському та духовно-культурному житті»¹.

Проект Конституції (Основних державних законів Української Народної Республіки), підготовлений О. Ейхельманом, складався з 15 розділів, які поділялися на 345 параграфів. У преамбулі Конституції проголошувалося:

«Народ Український, що з побожністю заховав свої національні традиції, гідний своїх предків, неухильно і твердо обстоює своє право на політичну самостійність. Не на життя, а на смерть бореться він за свою національну державність, вільну од

---

¹ Турчин Я. Ідея правової держави у науково-теоретичній спадщині Отто Ейхельмана / Я. Турчин // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2008. — Вип. 8. — С. 25.

будь-якого чужоземного втручання. Український народ переконаний, що з ласки Божої переможе накинута тепер зовні на нього примусовий гніт. Він знає, що українська національна держава переможцем вийде з боротьби над ворогом, що безжалісно руйнує Україну. Він гаряче бажає утворити, на самих широких засадах народоправства і соціальної справедливості, такий державний устрій на Україні, що цілком відповідатиме потребам всіх народніх мас і вищій духовній та економічній культурі в країні. Маса народні на Україні, котрі скинуть сучасне часове панування ворога, що ні з чийого боку тут не має підтримки, тепер цілком свідомо вимагають для всенього народу на Україні права утворити новий порядок на своїй рідній землі по власній волі та й на майбутні часи заховати за собою верховну установчу владу. Виходячи з такого реального становища річей, я з свого боку мав бажання, по мірі своїх сил, прийти на допомогу, так би мовити, з технічного боку до здійснення цієї мети народу на Україні. Ще в початку 1918 року я спинився на певній програмі для розв'язання питань про майбутню конституцію для України. Потім з бігом часу я з'ясував собі детальну її обробку. Переводячи послідовно, але у всіх деталях принцип народнього суверенітету в формах, що надаються до практичного здійснення на Україні, конституція для України, що мною проектується і нині друкується: 1) кладе в основу внутрішньої політичної організації України ФЕДЕРАЛЬНУ ФОРМУ державного устрою, щоби, так мовити, усю державність по можливості найтісніше зв'язати з народом і 2) послідовно застосує ПРАВО РЕФЕРЕНДУМА народу, себто право безпосереднього народнього голосування для вирішення не тільки питань, що стосуються до змін у змісті конституції — Основного Державного закону, — але факультативне і для вирішення питань звичайного законодавства, а також деяких питань з обсягу державного управління. Під зверхністю народнього суверенітету, на обмеженому правному стані, самостійно функціонують такі влади: 1) Парламент, 2) Управління, так звана виконавча влада, 3) Суд і 4) Фінансовий контроль. ПАРЛАМЕНТОВІ визначені певні межі діяльності докладними постановами конституції. Через те Основний Державний; Закон — конституція — значно докладніша і поширена в порівнянні з європейськими та американськими конституційними хартіями, що видавалися до сього часу ...Хай живе Самостійна, Незалежна Народня Україна! Проф. О. Е.¹».

Борис Дмитрович Грінченко (1863–1910) — один із найяскравіших представників молодого покоління борців за українську національну справу, які в кінці XIX — на початку XX століття вийшли на історичну арену як нова сила, сповнена гарячого бажання активізувати придушений російським царизмом український національно-визвольний рух. Проголосивши себе свідомим, національно-активним українством, продовжувачами патріотичної справи Т. Шевченка, вони влітку 1891 року створили таємне товариство «Братство тарасівців», яке об'єднувало студентів і викладачів переважно харківських і київських вузів та інших культурно-освітніх діячів»².

¹ Проект Конституції (Основних державних законів Української Народної Республіки) підготовлений О. Ейхельманом [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>

² *Сохань П. Б. Д.* Грінченко — М. П. Драгоманов: діалоги про українську національну справу / П. Сохань [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://litopys.org.ua/drag/drag201.htm>

Сергій Павлович Шелухін (1864–1938) як представник народницько-демократичного напрямку української політичної думки міжвоєнного періоду був автором низки праць, які не втратили своєї актуальності й нині: «Руська Правда», «Закупы з «Руської Правди», «Історикоправні підстави української державності», «Україна — назва нашої землі з найдавніших часів», «Україна» та інших. У своїх роботах С. Шелухін доводить, що «противники свободи Українського народу, не маючи інших аргументів, використовують ... вигадки про існування “Єдиної Руської народності” і не існування Української народності, тенденційне перекичування значення назви “Україна”, заперечення існування України й Українського народу як окремої цілості і настроювання проти українського руху...»¹.

Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934) був переконаний, що історичний процес є безперервною еволюцією з прогресивним спрямуванням, що має багатовимірний характер. Розвиток є для нього сутнісною характеристикою існування людства як сукупності націй, націй — як суб'єктів історії і менш загальних феноменів, таких як держава, література, релігія тощо. Зокрема, кожен із цих феноменів розвивається, тому що це є способом його існування. Загальноісторичний процес, на його думку, не можна розглядати як однолінійний, хоча цілком визначеним є лише загальний напрям історії — прогрес. Загалом процес еволюції націй, вважав учений, розвивається у трьох головних площинах — політичній, економічній та культурній, які, у свою чергу, поділяються на багато інших, вузькоспеціалізованих сфер розвитку. Вони у комплексі охоплюють «обсяг» історичного існування нації. Варто зазначити, що ці сфери не тотожні і їх пріоритетність не постійна для історії — вона змінюється відповідно до конкретного моменту історичного розвитку. Найчастіше М. Грушевський називає пріоритетними соціально-політичну та культурну сфери історичного розвитку. «Соціальний та культурний процес, — стверджує він, — становить ту провідну нитку, яка веде нас незмінно через усі вагання, усі флюктуації політичного життя — через стадії його піднесення і упадку, та в'яже в одну цілість історію українського життя». Для М. Грушевського прогресивний розвиток «народу — націй» можливий лише за умови, коли нація, усвідомлюючи власну самобутність, у всіх сферах свого розвитку контактує із іншими народами, збагачуючи себе та доповнюючи своїми здобутками поступовий рух людства².

У питанні про форму української державності погляди М. Грушевського зазнали певної еволюції — від ідеї федеративних форм організації державного життя української нації до ідеї національної незалежності України. Спочатку він виступав за національно-культурну автономію України у складі Росії, пов'язував здобуття українським народом свободи з перетворенням Росії на демократичну правову державу. Під час революції 1905–1907 років М. Грушевський вважав, що вирішення українського питання й національних проблем народів Росії можливе шляхом реалізації принципу національно-територіальної та обласної автономії і забезпечення національних прав усіх народів. Автономна Україна у складі федеративної Російської республіки — такою вбачав М. Грушевський українську державність.

¹ Шелухін С. Україна / С. Шелухін. — Прага, 1936. — 248 с.

² Тарабан В. М. Погляди М. С. Грушевського на історичний процес / В. М. Тарабан. — Л., 2008. — С. 221.

Основними рисами федеративної республіки мали бути широке місцеве самоврядування і представницька демократія. Українська національна територія має бути об'єднана в єдину область із власним сеймом, що обирається прямим, рівним і таємним голосуванням. Необхідно чітко розмежувати повноваження центру та областей: органи місцевого самоврядування мають розпоряджатися місцевими фінансами, земельним фондом, вирішувати питання освіти й культури; центральна влада має складати норми загальних основ державного і суспільного ладу.

Коли революційні соціалістичні кола, до яких перейшла влада в Росії, виявили себе у відносинах до України «твердоголовими централістами і об'єдинителями, нездібними чого-небудь навчитися від революції», віра в Росію захиталась, а остаточно вона була втрачена внаслідок війни, яку розпочали більшовики з Українською Центральною Радою. Тому М. Грушевський мріє вже не просто про автономію в складі Російської республіки, а про Україну Велику, «велику не територією чи багатством, чи пануванням над іншими, а велику соціально-моральними вартостями»¹.

Станіслав Северинович Дністрянський (1870–1935) увійшов в історію українського правознавства як відомий теоретик конституціоналізму, який, зокрема, створив власну концепцію держави і права, викладену у кількатомному незавершеному курсі «Загальна наука права і політики» (1923) та у працях: «Звичаєве право та соціальні зв'язки» (1902), «Про природу звичаєвого права» (1904), «Природні засади права» (1911), «Гене́за та основи права» (1923), «Погляди на теорію права та держави» (1925) та інших. Вчений підкреслював соціальний характер норм і природних засад права, доводив первинність права порівняно з політикою, стверджував, що політика утворюється на основі наявних норм суспільного життя².

На думку С. Дністрянського, «кожна конституція держави тих часів повинна мати в основі три опори, тобто опиратися на трьох органічно переплетених між собою основах, які в єдності повинні закласти для неї належний фундамент. Складовими цього умовного фундаменту основного закону повинні виступати історична, політична та юридична основи». Учений був глибоко переконаний, що тільки той основний закон держави, який тісно пов'язаний з ментальністю народу, має майбутнє і може стати регулятором найважливіших суспільних відносин³.

Його проект Конституції ЗУНР — це великий крок на шляху до розбудови правової демократичної держави. Він складається із 130 параграфів, логічно та змістовно об'єднаних у три глави: «Держава і право», «Державна влада» та «Право народів на самовизначення». Аналізуючи цей проект, П. Стецюк виділяє три блоки положень, які могли б закласти основи конституційного ладу держави: 1) поло-

¹ *Грушевський М.* Про співвідношення слов'янської та національної ідеї в українській суспільно-політичній думці / М. Грушевський [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.history.vn.ua/article/181.html>

² *Стецюк П.* Конституція і конституціоналізм в поглядах академіка Станіслава Дністрянського / П. Стецюк // Науковий вісник Чернівецького університету. Право. — 1996. — № 4. — С. 181.

³ *Усенко І. Б.* Наукова спадщина академіка С. С. Дністрянського / І. Б. Усенко // Правова держава. Щорічник наукових праць. — К., 1996. — С. 232.

ження про ЗУНР як правову, самостійну, демократичну, соціальну та національну державу; 2) положення про ЗУНР як державу, яка визнає людину з її правами та свободами важливою соціальною цінністю; 3) положення про ЗУНР як державу, в якій державна влада побудована за принципом її поділу на законодавчу, виконавчу і судову, а держава визнає місцеве самоврядування¹.

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач) (1871–1913) багато уваги приділяла проблемам політики і права, державі та її формам, національній і політичній свободі, способам її досягнення. Вона піддавала гострій критиці й тогочасний капіталізм. Переконливість критики капіталістичних відносин пояснюється глибокою обізнаністю з політичним і культурним життям західних країн, де вона часто перебувала у зв'язку зі своєю хворобою. Об'єктами її критики були соціальна несправедливість, буржуазна мораль, декадентське мистецтво, що виростили на ґрунті капіталістичних відносин. У статті «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.» письменниця аналізує відображення в літературі боротьби робітників проти своїх визискувачів і виправдовує цю боротьбу, виступає проти примиренства та мінімалізму в цій боротьбі, коли завданням є лише часткове полегшення побуту робітників. Своїми творами вона кликала народ до активної революційної боротьби з поневолювачами. У поезії «Порвалася нескінчена розмова» читаємо прямиї заклик до опору: «Коли б кайданів брязкіт міг ударить Перуном в тії заспані серця, Спокійні чола соромом захмарить І нагадать усім, що зброя жде борця; Коли б та зброя здійнялась до бою...». Відстоюючи право народу на революційну боротьбу проти своїх гнобителів, Леся Українка заперечувала вчення Л. Толстого про «непротивлення злу насильством». Не сприймала вона й християнського віровчення, бо християнство, як й інші релігії, ніколи не піднімало трудящих проти гноблення. «Християнські прокльони і громи на багатих і сильних були теоретичні, а практична «політика» була така: ударять в одну щоку — підстав і другу, здеруть плаща — віддай і сорочку»².

Вона виходила з концепції природного права, була переконана, що останнє реалізується через свободу волі. Воля ж — це право кожної людини робити все, що їй заманеться, аби тільки не заподіювати шкоди іншим людям. Свої природні права, серед яких головними є право на життя і свободу, людина повинна обороняти всякими засобами, і навіть «збройною рукою»³.

Павло Петрович Скоропадський (1873–1945), реалізуючи ідею суверенітету гетьмана (інституційного суверенітету), водночас був прихильником принципу обмеження влади правом. Це дозволяє говорити про істотний вплив на його правові погляди концепції правової держави, популярність якої на початку XX століття була в Європі й Україні дуже великою. Водночас П. Скоропадський вважав пріоритетними інтереси держави, а не права і свободи громадян, що не завадило детально виписати і задекларувати основні права громадян у конституційних за своїм характером законах про тимчасовий державний устрій України.

¹ Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст / П. Стецюк. — Львів, 1999. — С. 188.

² Леся Українка і соціалізм та соціал-демократизм // Політологія : навч. посіб. / Ф. Кирилюк, М. Обушний, М. Хилько та ін. ; за ред. Ф. Кирилюка. — К. : Здоров'я, 2004. — С. 144.

³ Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень / Ф. П. Шульженко, Т. Г. Андрусак. — К. : Юрінком Інтер, 1999. — 304 с.

Одним із позитивних моментів у поглядах П. Скоропадського було його намагання визначення правового статусу особи. Він визначався через закріплення в нормативно-правових актах і гарантування державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права міг координувати свою поведінку в суспільстві. Виходячи із загальної теорії держави та права терміни «особа», «людина», «громадянин», які застосовувалися в законодавстві Української Держави, означали членів суспільства.

Його особистою заслугою було відновлення українських традиційних форм права — гетьманських грамот й універсалів. Гетьман доволі добре знав і цінував гетьманські грамоти й універсали ще за козацьких часів, і тому не дивно, що одним із перших нормативних актів Української Держави стала «Грамота до всього українського народу»¹.

Микола Іванович Міхновський (1873–1924) був ідеологом і провідником Братства тарасівців, автором брошури «Самостійна Україна» (1900), проекту Конституції України (1905) та організатором Української націоналістичної партії (УНП).

Великого розголосу набув його своєрідний маніфест, катехізис самостійників — «Десять заповідей УНП», написаний у 1903 році і широко відомий в Україні та за кордоном. Політичні погляди автора твору відображали націоналістичну ідеологію всієї партії, зокрема, «одна, єдина, нероздільна від Карпат аж до Кавказу, самостійна, вільна демократична Україна — республіка робочих людей — от се національний всеукраїнський ідеал. Нехай кожна українська дитина тямить, що вона народилась на світ на те, щоб здійснити свій ідеал»².

Попри утопізм цих ідей, — пише вітчизняний історик О. Тимошенко, — «Декалог» М. Міхновського був кроком уперед в розвитку національної думки, відображав психологію людей, що перебували в стані важкої й тривалої боротьби за своє існування, як представників окремої нації з давньою і славною історією. «Ми боремося проти чужинців не тому, що вони чужинці, а тому, що вони експлуататори», — пояснював свою позицію М. Міхновський. «Десять заповідей УНП» зазнали найжорстокішої критики з боку політичних противників, адже низка положень відображала явно викривлене світосприймання, і їх можна характеризувати як націонал-шовінізм і расизм³.

У науково-теоретичній спадщині **Юліана Олександровича Бачинського** (1875–1940) провідне місце посідає українська національна ідея, обґрунтування необхідності та неминучості відродження соборної Української держави. Ці питання з особливою чіткістю представлено в його програмній праці «Україна irredenta». Лідер молодих радикалів вперше в історії української суспільно-політичної думки чітко поставив на порядок денний «справу будучності української нації». За допомогою економічних чинників Ю. Бачинський науково обґрунтував необхідність відновлення державності українців на всіх її етнічних територіях.

¹ Хитра А. Я. Павло Скоропадський про основи законотворчості в Українській Державі / А. Я. Хитра // Держава і право : Зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — Вип. 20. — С. 96.

² Тимошенко О. Розвиток української національної ідеї М. Міхновського в період діяльності УНП / О. Тимошенко // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — 2005. — Вип. ІХ. — С. 331.

³ Там само. — С. 331–332.

Досягнення цієї мети можливе лише за наявності відповідних умов, серед яких однією із визначальних є становлення провідної верстви. На думку Ю. Бачинського, такою верствою мала стати перетворена національна буржуазія. Вона повинна бути економічно зацікавленою у міцності своєї нації, оскільки це забезпечувало їй «сильнішу позицію перед чужими капіталістами на світовому ринку». На основі цього український мислитель доходить висновку: «Буржуазія, національна ідея і національна держава — се вплив економічної еволюції, дитина капіталістичної продукції»¹.

Лонгин Михайлович Цегельський (1875–1950) був переконаний, що важливим елементом українського державотворення повинна стати національна церква. Однак на території російської України автокефальну Українську православну церкву з XVIII століття «підпорядковано російській». Проте в українській церкві й «надалі потужно представлені як стара традиція суверенності, так і ідея колишньої унії з Римом», що дає змогу розглядати її як перспективний інструмент українського державотворення. «Духовенство, особливо на керівних посадах, яке складається сьогодні з приїжджих росіян, і тому є інструментом русифікації, мусить докорінно змінити власне обличчя, коли українська православна церква стане автокефальною (як болгарська чи румунська) й запанує український колір, який до цього часу зазнавав утисків»².

Оскільки досягти якнайповнішого захисту й збереження національної самобутності українства можна лише за умови національної незалежності, то українському консерватизму значною мірою були притаманні саме незалежницькі ідеї. Цим пояснюється одна з головних характерних ознак українського консерватизму — його тверда національна спрямованість, що допомагала зберегти національну ідентичність українського народу в умовах бездержавності та постійної боротьби за незалежність³.

Степан Володимирович Томашівський (1875–1930) розглядав Україну як географічну цілісність, не надаючи значення її етнічним характеристикам. Спираючись на державницький метод дослідження, вчений розглядав і окремі аспекти історії України ХХ століття, передусім історію Західно-Української Народної Республіки, підтримуючи на початку ХХ століття вимогу національно-територіальної автономії Галичини у складі Австро-Угорщини, а згодом беручи практичну участь у розбудові національної держави за часів національно-визвольної боротьби 1918–1923 років. У міжвоєнний період, критично оцінюючи досвід ЗУНР, він виступив із планом політичної автономії західноукраїнських земель у межах Польщі, водночас не відкидаючи можливості утворення незалежної Української держави. Визначальною для нього залишалася ідея власно-

¹ *Яртись А.* Українська національна ідея в науково-теоретичній спадщині Юліана Бачинського / А. Яртись // Вісник Львівського університету. Серія: Філософські науки. — 2002. — Вип. 4. — С. 321.

² *Здоровега М.* Лонгин Цегельський про роль Української нації як суб'єкта державотворчого процесу / М. Здоровега // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — 2013. — Вип. 25. — С. 36.

³ Там само. — С. 36.

го державницького методу — робота над формуванням національної самосвідомості та національного руху приведе до утворення незалежної держави¹.

Ростислав Митрофанович Лащенко (1878–1929) — один із основоположників історико-правової науки в діаспорі. Наукове визнання він здобув передусім як вдалий синтезатор і систематизатор попередніх досліджень у галузі історії держави і права України. Разом з тим йому належить певний пріоритет у спробах визначити засади державно-правового життя, традиційно найбільш притаманні українському етносу. До них у своїх працях він відносив ідеї народоправства, децентралізації влади, домінування приватно-юридичних принципів у сфері державного управління, рівноправ'я та відсутності становості².

Володимир Кирилович Винниченко (1880–1951) був твердо переконаний у тому, що неможливо досягти перебудови морального світу людства, перебудови царства обману, насильства, брехні, експлуатації засобами тієї самої брехні, обману, несправедливості. Усвідомлював він також, що у революції брали участь з різними цілями: одні — щоб дійсно послугувати людям, інші — щоб на загальному фоні боротьби стати майбутніми генсеками, піднятися над тією масою знедолених, добитися задоволення своїх інтересів або влади, влаштувати власне життя. Остання тенденція виявилася в різних революційних партіях, не лише більшовицькій, хоча саме в ній найповніше спостерігалось прагнення до авторитаризму, перетворення партії в особі її вищих керівників на деспота³.

В'ячеслав Казимирович Липинський (1882–1931) дотримувався догми, за якою подолати внутрішні органічні слабкості українства та об'єднати українську націю найкращим чином можна на ґрунті територіального патріотизму, тобто пробудження почуття солідарності та єдності всіх постійних мешканців української землі, незалежно від їхнього етнічного походження, класової належності, віросповідання, культурного рівня. Любов до рідного краю — української землі-годувальниці як до органічної цілості, вважав вчений, є необхідною і єдиною можливістю того найріднішого у світі зв'язку людей, що називається нація. Він залишив нам критерій визначення того, хто є українцем, а хто — чужинцем: «Українцем єсть всякий, хто хоче, щоб Україна перестала бути колонією». Він застерігав, що українська держава ніколи не відродиться, якщо консервативні елементи — ці найбільш освічені й генетично найбільш здатні до державної роботи верхні верстви громадянства — перейдуть у російський або польський табір⁴.

Дмитро Іванович Донцов (1883–1973), політичні погляди якого еволюціонують від соціал-демократичних до націоналістичних, як один із ідеологів українського націоналізму зазначав, що «ми приймаємо чуже владарне “знаю” тому, що нам

¹ *Зубрицький І.* Степан Томашевський — дослідник державницького напрямку в українському історіописанні / *І. Зубрицький // Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець».* — 2012. — № 3. — С. 36.

² *Лащенко Р.* Лекції по історії українського права. — Ч. 2 : Литовсько-Польська доба / *Р. Лащенко.* — Прага : Наклад «Українського правничого товариства у Ч.-С.Р.», 1924. — 80 с.

³ *Листи В. Винниченка до А. Г. Приходька від 10 та 19 жовтня 1925 р. / вступ. ст. Р. Міщука // Слово і час.* — 1990. — № 2. — С. 28–33.

⁴ *В'ячеслав Липинський і його бачення української держави [Електронний ресурс].* — Режим доступу : <http://lokschool.io.ua/s20259>

страшно виробити своє... Нація, що прагне до свободи... мусить раз і назавжди позбутися світогляду звироднілих рас і засвоїти... вольовий світ сильних народів-володарів, який вже починає прокидатися на Україні»¹. Активний учасник українського національного руху, він виступає безпосереднім організатором одеського товариства «Просвіта» і займається широкою просвітницькою діяльністю; є автором меморандуму про підтримку прав української нації; підтримує діяльність товариства «Українська хата»; напередодні революції очолює Український Революційний Керуючий Комітет в Одесі та пропагує самостійницькі ідеї².

Ольгерд-Іполит Бочковський (1885–1939) — один із провідних європейських фахівців з теорії нації та національних відносин першої половини ХХ століття, засновник нового напрямку наукових досліджень — націології, до якої відносив: історичну, або генетичну, націологію, націоаналітику, націодинаміку, етнополітику, націософію, націотипологію та характерологію. Він теоретично обґрунтовував правомірність існування цієї науки та розробляв її як нову соціологічну дисципліну. Завданням націології науковець вважав всебічне з'ясування сутності нації науковим методом.

Стосовно України науковець вважав, що метою українського народу має бути здобуття націократії, тобто політичного самовизначення в окремій державі. Націократія має заступити церкву і державу як організаційні чинники політичного розвитку, знайти живу форму для здійснення права народів на їх самовизначення. Націократію він розумів як витвір окремого, нового типу української держави, здатної задовольнити самостійницькі прагнення кожного культурного народу, який проживає в Україні. Багато уваги науковець приділяв також розробленню національно-державницької концепції самовизначення українського народу. Загалом праці О.-І. Бочковського та його соціологічна думка є загальноєвропейським надбанням, хоча національні ідеї він розвивав на прикладі боротьби за незалежність українського народу³.

Українська держава, на думку **Симона Васильовича Петлюри** (1889–1926), — це демократична парламентська республіка. Характерно, що навіть у військових обставинах, які вимагали концентрації влади, а то й диктатури, він жодного разу не підтримав цієї ідеї. «Самостійна Україна коли буде, то буде тільки як демократична республіка», — писав він, уже перебуваючи в еміграції, та наголошував, що «кілька разів міг би успішно “розганяти уряди”, але не робив цього, бо гадаю, що, особливо в молодій державі, це привело би до внутрішньої деморалізації». Україна як самостійна держава, на його переконання, будуватиметься “на принципах суто демократичного парламентаризму”. Виборча система має базуватися на засадах загального, рівного й таємного виборчого права, а парламент та уряд формуватися на основі пропорційної системи. В Українській державі повинні гарантуватися права громадян інших національностей, котрі стоять на ґрунті самостійності України й беруть участь у державному будівництві, бо це «буде

¹ Донцов Д. Ідеологія чинного націоналізму / Д. Донцов // Націоналізм : антологія / упор.: О. Проценко, В. Лісовий. — К. : Смолоскип, 2000. — С. 193.

² Там само, с. 194.

³ Каневська І. Ольгерд-Іполит Бочковський (1885–1939) — чесько-український науковець, публіцист, громадсько-політичний діяч / І. Каневська [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2243>

запорукою нашої перемоги над ворогами і запорукою нашого самостійного і ні від кого незалежного життя»¹.

Він рішуче виступав проти партійного доктринерства, котре «веде українське державне будівництво в безвихідь, позаяк поділ суспільства на антагоністичні класи й соціальна боротьба між ними захитує пріоритет національної державності, що, на його думку, неприпустимо. У той самий час він не відкидав факту, що українське суспільство не може бути соціально-однорідним, а через те матиме якісь партійні вподобання. Тому «лише ті партійні програми, котрі стоять в першу чергу на становищі добра для цілої України, а не певної тільки класи, й з цього становища розглядають інтереси поодиноких клас та груп українського громадянства можуть розраховувати на наше співчуття й можуть зватися патріотичними... Вузькі програми, що хотять покроїти народ і його душу є шкідливими й стоять поза межами патріотичних вчинків»².

Василь-Дмитро Васильович Кучабський (1895–1945) у своїй політичній концепції української держави втілював думку, що всі держави хоча й мають багато спільного між собою, водночас різняться традиціями, культурою, історичними долями. У теорії державного будівництва він спирався на ідею «позитивного мілітаризму». На думку вченого, особливу роль у заснуванні монархічної держави викликана відігравати провідна верства суспільства — люди військового духу та організації, люди «найрозумніші, найліпші, найтвердіші». Ці «вожді свого народу» понад усе ставлять перед собою вимоги честі, обов'язку і слави; смерті фізичної вони не бояться, лише духовної. Їм «зовсім байдуже, чи життя буде “щасливе” чи “нешчасливе”, себто чи комусь буде житися на світі “добре” чи “зле”, — головна річ: сповнити свій життєвий сенс і ставлену до себе вимогу»³.

Безумовно, в цій статті неможливо перелічити всіх вітчизняних правознавців, політичних, державних і громадських діячів, чії ідеї, світогляд та філософські напрацювання сприяли формуванню сучасної концепції конституціоналізму незалежної Української держави. Однак навіть із викладеного у статті матеріалу випливає, що переважна більшість із них вважала існуючий у досліджуваній період державний устрій на розділених українських землях таким, що порушує природні права людини та громадянина, не відповідає національним інтересам Українського народу й, відповідно, принципам і ідеям конституціоналізму в його тогочасному розумінні.

Хоча шляхи та способи зміни правлячого режиму варіювалися від очікування реформ «зверху» до революційних виступів з «добре вигостреною сокирою», практично одностайною думкою була та, що здійснювати ці зміни конче потрібно. При цьому представники української інтелігенції, за винятком хіба що прихильників В. Ульянова, вважали, що Україна повинна бути парламентською республікою (як варіанти — федеративною або автономною) з наданням широких повноважень місцевим громадам у вирішенні питань місцевого характеру й участі у формуванні державної внутрішньої та зовнішньої політики.

¹ Голубко В. Концепція Української держави в баченні Симона Петлюри / В. Голубко // Вісник Прикарпатського університету. Історія. — 2013. — Вип. 23. — С. 33.

² Там само. — С. 34.

³ Давиденко М. Консервативна державницька концепція В. Кучабського / М. Давиденко // Український науковий журнал «Social-science». — 2013. — № 2. — С. 30.

Тому виникає запитання: якщо у позиціях вітчизняних вчених, політичних і громадських діячів мав місце відносний консенсус, то чому ж їхній вплив на умови та свідомість тогочасного українського населення був вкрай низьким і всі напрацювання лишалися на рівні «благих намірів»?

По-перше, не слід забувати, що політична діяльність як на Східній, так і на Західній Україні була під прискількивою увагою поліцейсько-жандармського апарату і, хоча на Заході донести прогресивні ідеї до мас було дещо легше, ніж на Сході, цензура робила свою справу — у світ виходили переважно лояльні владі публікації.

По-друге, навіть якщо деякі публікації й виходили друком, через вкрай низький освітній рівень населення (варто зазначити, що штучний, утворений особливо в періоди Романівського царювання, адже українці часів Київської Русі та Козацької держави були чи не найосвіченішою нацією у Європі) зрозуміти їх зміст могли далеко не всі.

По-третє, Л. Цегельський, на нашу думку, не випадково негативно оцінив діяльність на теренах України церковників Московського патріархату. Не втручаючись у справи церковні, спробуємо дати об'єктивну оцінку впливу католицизму та візантійців на суспільно-політичне життя Європи й Російської імперії.

«**Саксонське зеркало**», найстаріший правовий збірник Німеччини, складений у 1220-ті роки Е. фон Репковим¹ починається новелою такого змісту: «Два мечі надав Бог земному царству для захисту християнства. Папі призначений духовний, імператору — світський. Папі призначено їздити верхи в належний час на білому коні, і імператор повинен тримати йому стремено, щоб сідло не сповзло. Це означає: хто противиться Папі і не може бути примушений церковним судом, того імператор зобов'язаний примусити за допомогою світського суду, щоб був слухняний Папі. Точно так само і духовна влада повинна допомагати світському суду, якщо він цього потребує»².

Тобто, не виправдовуючи в жодному разі злочини католицької, так званої Святої інквізиції³, слід зазначити, що запровадженню у європейських країнах принципів конституціоналізму, у тому числі як форми обмеження монархічної влади, не останнім чином сприяло те, що у свідомості їх католицького населення представники влади не були, образно кажучи, «земним судом останньої інстанції». Як не пручалися європейські монархи (деякі з яких навіть утворили свої церкви⁴), але саме «Папі призначено їздити верхи в належний час на білому коні, і імператор повинен тримати йому стремено»⁵.

¹ Репков Ейке (близько 1180 — після 1233) — німецький юрист, шеффен (суддя).

² Саксонское зеркало (около 1230 г.) Книга первая. Статья 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.osh.ru/pedia/history/justice/Europa/Saxson-moror.shtml>

³ Свята Інквізиція (лат. *Inquisitio Haereticae Pravitatis Sanctum Officium*) — судово-слідча організація, створена католицькою церквою в XIII столітті для розслідування ересей.

⁴ Англійська церква (англ. *Church of England*) — християнська протестантська церква, заснована в 1534 році Генріхом VIII унаслідок Реформації. Головою Англійської церкви є англійський король.

⁵ Саксонское зеркало (около 1230 г.) Книга первая. Статья 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.osh.ru/pedia/history/justice/Europa/Saxson-moror.shtml>

Натомість, на відміну від католицьких держав, на Русі відносини між світською та духовною владою «вибудовувалися під впливом місцевої традиції князівської опіки над культом, який ще з язичницьких часів був залежним від вищої світської влади та християнських норм відносин між «священством» і «царством»¹.

У передмові до шостої новели Юстиніана, вміщеній у відомій на Русі з XI століття Кормчій книзі (Номоканоні), як писав В. Бенешевич², проголошувалося, що обидві влади («священство» і «царство») є божими дарами: «велии в человецех суть дари божии съвыше данааго человеколюбия: священне же и царьство, ово убо божьственным служа, ово же человекьскими обладая и прилежащее. И от единого и того же начала обое происходя и человекьское украшаета житие»³.

Як показав історичний досвід, згодом на основі, зокрема, цієї концепції у суспільстві створили всіляко підтримуваний російською церквою міф про «доброго царя-батюшку», якого обманюють нечестиві царедворці, що вкоренився в умах та серцях пересічних громадян Російської імперії, особливо серед її сільського населення. Про це на свою бідую переконалися російські народовольці⁴, яких селяни охоче видавали представникам царської влади.

По-четверте — і, на нашу думку, найголовніше — це відсутність політичної волі лідерів політичних партій і течій, а також їх послідовників щодо об'єднання задля реалізації загальної мети — утворення, можливо, спочатку хоча б автономної, бодай і не зовсім суверенної, але все ж таки Української держави.

Однак цього, на превеликий жаль, не сталося, і, як сказано в Євангелії від Матвія, «кожне царство, поділене супроти себе, запустіє і кожне місто чи дії, поділені супроти себе, не втримається».

Гультай М. Отечественная конституционная мысль: от Нового времени до утверждения советской власти. В этой статье автор продолжает тему исследования вопросов, связанных с возникновением и утверждением в отечественном социуме общественно-политического и правового явления конституционализма. Публикация посвящена анализу теоретических наработок в данной области выдающихся отечественных ученых, политических, государственных и общественных деятелей от Нового времени до утверждения на территории Украины советского тоталитарного режима.

Ключевые слова: автономия, демократия, конституционализм, либерализм, национализм, неокантовская ориентация, естественные права человека, радикализм, федерация.

---

¹ Щапов Я. Н. «Священство» и «Царство» в Древней Руси в теории и на практике // Византийский временник. — 1989. — Т. 50. — С. 133.

² Бенешевич Володимир Миколайович (1874–1938) — російський юрист, історик-візантіст.

³ Бенешевич В. Н. Древнеславянская кормчая XIV титулов без толкований / В. Н. Бенешевич. — СПб., 1906. — Т. 1. — С. 739–740.

⁴ Партія «Народна воля» — таємна терористична організація народників кінця 70-х — початку 80-х років XIX століття. Виникла в серпні 1879 року внаслідок розколу другої «Землі і Волі» на «Народну волю» і «Чорний переділ». Засновниками «Народної волі» були народники, радикальні прихильники політичної боротьби з самодержавством (А. Желябов, С. Перовська, В. Фігнер, О. Михайлов, Баранников та інші). Терор було проголошено як один із методів боротьби з самодержавством. Національних проблем народовольці не розуміли.

Hultay M. Domestic constitutional thought: from modern times to the establishment of Soviet power. *This paper continues the research of study issues related to the emergence and consolidation of socio-political and legal phenomenon of constitutionalism in domestic social environment. Publication devoted to the theoretical developments in this area of outstanding scholars, policy, government and public figures of modern times to the establishment in Ukraine Soviet totalitarian regime.*

Key words: *autonomy, democracy, constitutionalism, liberalism, nationalism, neo-Kant orientation, natural human rights, radicalism, federation*